

TÓTH LÁSZLÓ

„...annyi forró láz gyümölcse”

Fábry Zoltán és Forbáth Imre levelezése 1956–1967

Közép-európai kor- és kórtörténeti adalékok a 20. század ötvenes és hatvanas éveihöz I.

Fábry Zoltán és Forbáth Imre

sajátos helyet foglalnak el a 20. századi magyar irodalom történetében, s ezen belül sajátos helyük, szerepük van a (cseh)szlovákiai magyar irodalom történetében is. Életük, sorsuk, tevékenységük bár a *szélekekhez* kötötte őket, szerepük, jelentőségük bizonyos vonatkozásai kiemelték s még napjainkban is kiemelhetik őket a meghatározottságaik – a korukból és személyiségükből fakadó korlátaik – közül.

De kik voltak ők, és miért kell(ene) emlékeznünk rájuk? A kérdés akkor is jogos, ha még mindig vannak – különösen az idősebb évfjártatú olvasók, írók, szerkesztők körében –, akiknek nincsenek kétségeik az e kérdésekre adandó (adható) válasz(ok) felől. Bár az is kétségtelen, hogy irodalmi emlékezetünkben – főleg az utóbbi két-három évtizedek paradigmaváltásai, kánon- és szemléletmódosulásai következtében – mára hátrébb sorolódott, és továbbra is egyre hátrébb sorolódik a nevük és munkásságuk,¹ még ha az a 20. századi magyar – és elsősorban a cseh-szlovákiai magyar – irodalom (költészet, esszé, közírás) figyelemre méltó értékeit, teljesítményeit képviseli is. Tény ugyanis, hogy főképpen az 1989-es rendszerváltások utáni nemzedékek számára már egyre kevesebbet mond a nevük (sőt, nem kétséges, hogy egyre inkább nem mond semmit), műveiket pedig zárójelbe tette az idő. Különösen, ha napjaink felől az is nyilvánvaló, hogy azokat olyan világné-

¹ Fábry Zoltán műveiből legutóbb 2007-ben, születése 110. évfordulója alkalmából jelent meg két válogatás: az egyik Fónod Zoltáné, az *Irodalom és magyarság* címmel a Madách-Posonium, a másik *Az Őrhely megszólal 1945–1948* címmel, összeállításomban, a Kalligram Kiadónál. A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma továbbá halála 50. évfordulója alkalmából 2020-ban rendezett *Vox humana* címmel kiállítást a tiszteletére (kurátora: Sipos Szilvia), melyhez Szászi Zoltán összefoglalójával egy tartalmas életút-ismertetőt is megjelentetett, és félórás dokumentumfilmet is készített ugyanezzel a címmel, Szekeres Éva szerkesztésében. Forbáth Imre életművéből szintén halála 50. évfordulója tiszteletére a Szlovákiai Magyar Írók Társasága jelentetett meg 2017-ben *Bábel tornyában liftiboy* címmel – ugyancsak összeállításomban – egy válogatást Dunaszerdahelyen. E kötet azonban nem kevesebb mint huszonnyolc évvel követte a megelőző, költőnk vallomásaiból, esszéiből és tanulmányaiból összeállított Forbáth-válogatást (Összegyűjtött írásai I.), mellyel a Madách Könyvkiadó még 1989-ben indította (volna) el az író Varga Rózsa szerkesztette életműsorozatát, amely viszont a rendszerváltást követően azonnal abba is maradt.

zeti-ideológiai ballasztok és kötődések is terhelik, melyek számunkra legalábbis problematikussá tehetik őket. Ezzel szemben életművük kétségtelenül olyan elhagyhatatlan értékeket is hordoz, melyek esztétikai súlya és irodalomtörténeti összefüggései ma sem hagyhatók figyelmen kívül. Ilyen lehet mindenekelőtt Forbáth Imre erős nyelvteremtő és képalkotó dinamikára épülő, legjobb darabjaiban máig eleven avantgardista költészete, illetve Fábry Zoltán széles körű műveltségéből kinövő humanista eszmevilága, expresszionista retorikája és legjobb esszéinek – s helyel-közzel kritikáinak – értékelismerő és -szervező jelentősége, valamint magyarság- és kisebbségvédő elkötelezettsége.

Noha mindketten más-más irányból érkeztek a (csehszlovákiai) magyar irodalomba, mindkettőjük eszmélkedésében az első világháború harcterein eltöltött időjátszott meghatározó szerepet és adta meg íróvá válásukhoz az alapvető lökést. (Miként születésüket tekintve is csupán egy év választja el őket egymástól: Fábry 1897. augusztus 10-én, Forbáth 1898. november 17-én látta meg a napvilágot.) Ezzel szemben az is tény, hogy pályájuk, sorsuk mégsem tekinthető mindenben párhuzamosnak, melyek hasonlóságaik mellett jelentős eltéréseket is mutatnak. Mert például míg mindkettőjükre erősen hatottak koruk avantgardista mozgalmi (Fábryra főként a német expresszionizmus, Forbáthra Kassákék avantgardizmusa, valamint a szürrealizmus), és mindketten a baloldali mozgalmak és eszmeáramlatok hatása alá kerültek, gondolkodásukat, útjaikat, útvalasztásaikat ez korántsem egyforma mértékben és formában befolyásolta. (Fábrynál mindez behatároltabb időkeretek között és kisebb mértékben értendő, Forbáthnál mondhatni egész életére és gondolkodására kihatóan.) Alapvető különbség közöttük például az is, hogy míg Fábry egyértelműen megrázkódtatásként élte meg Trianon és az országvesztés sokkját, s nagy reményekkel induló budapesti egyetemi tanulmányait abbahagyva tért vissza immár az új országhoz került szülőfalujába, Stószra,² Forbáth – a Somogy megyei Böhönye, bár nyitrai gyökerű szülöttként – az 1918–1919-es Károlyi-féle forradalom, majd a Tanácsköztársaság emigránsaként került Csehszlovákiába, pontosabban, kis nyitrai kitérővel, Prágába orvostanhallgatónak. Fábry Stószról szinte azonnal bekapcsolódott az alakulóban levő kisebbségi irodalmi életbe, és ott kereste mozgásterét, Forbáth Kassák és a Ma indítottjaként meggyőződéses híve lesz a munkásmozgalmi szerveződéseknek és eszmeviláguknak. (Hiszen míg 1922–1923-ra már elkészültek Fábry olyan, alapvetésükben ma is érvényes programadó írásai, mint amilyen *Az irodalom mai életproblémái* vagy az *Irodalom és magyarság*, Forbáth, prágai orvostanhallgatóként, kora cseh irodalma megújítóinak, illetve a prágai magyar emigráció – kávéházi – asztalainál tervezte a világ „megváltását”, és csak az 1920-as évek második felétől váltak szorosabbá a kapcsolatai a szlovenszkói magyar

² Amit a közismert, illetve hivatalos verzió kiújuló tüdőbetegségével magyarázott ugyan, de magam nem zárnám ki azt sem, hogy döntésébe a határváltozások is erősen belejátszottak.

irodalommal és közélettel.) De mindketten a mintát látták a hitük szerinti, ún. munkáshatalom Szovjetunió-beli kísérletében is, ám míg Forbáth már rögtön a legelején – csehszlovákiai megalakulásakor – belépett a kommunista pártba és élete végéig *hívó* kommunista maradt (amiben a sógora ellen indult, rá nézve is súlyos következményekkel járó, 1950-es évekbeli koncepció per sem ingatta meg), Fábry még az 1930-as évek eleji szélsőséges, rappista és Az Út szektásságában is tükröződő korszakában sem lett tagja szervezetileg a pártnak. Mi több, az 1930-as évek második felének Szovjetunió-beli terrorjáról tudomást szerezve az ottani viszonyokból is hamar kiábrándult (lásd az 1945–1948 közti naplóját, az Üresjáratot), és élete végéig távolságtartással, s bizonyos kérdésekben kívülállóként, mintegy oldalról szemlélte a mindenkori pártelit irányította események alakulását (miként az szintén nem kis gyanakvással tekintett rá). Ezzel szemben Forbáth még a Korunk 1938. 4. számában megjelent *Magyar költő Prágában* című vallomásában is a leningrádi egyetem professzoraként említi az egykori prágai, majd Szovjetunió-beli emigráció jeles tagját, Bauer Ervint (aki mellesleg Balázs Béla öccse, illetve a korán elhunyt Kaffka Margit férje volt), amikor a szovjet Belügyi Népbiztosság 1938. januárjában már, második feleségével együtt, ki is végezte őt. S jöllehet az 1920–1930-as évek fordulójától – részben Az Út, illetve a Korunk, részben pedig baloldaliságuk révén – Fábry és Forbáth már szoros kapcsolatban voltak egymással, és az 1950-es évek második felétől a levelezésük is igencsak megelevenedett, személyesen csak életük utolsó szakaszában, 1965-ben találkoztak egymással. Ugyanekkor nem mellékes az sem, hogy míg Fábry írói-közéleti érdeklődését és tevékenységét, kiállításait baloldalisága mellett mindvégig erős nemzeti elkötelezettség és a nemzeti kultúrába ágyazottság, valamint a csehszlovákiai magyarság érdekei melletti kiállása jellemezte, Forbáth számára ezek – végigtekintve életén és írásain – kevésbé voltak fontosak. (Míg Fábry esetében a fentiek legismertebb példája a csehszlovákiai magyarság második világháború utáni üldöztetése elleni 1946-os emlékirata, *A vádlott megszólal*, s itt említhetők ez időbeni megalkuvás nélküli magatartásának egyéb dokumentumai is, Forbáth 1938-ban Edvard Beneš londoni emigrációjához csatlakozott, ahol – bár kevésbé ismert e korszakából – ő fogalmazta az ún. londoni volt csehszlovákiai magyar írók és újságírók 1942-es memorandumát, melyben Csehszlovákia 1938 előtti határainak visszaállítását követelték.) Végetül, noha mindkettőjük sorsában közös, hogy életüket zömmel nem magyar közegben élték le (Fábry a túlnyomóan német ajkú Stószon, Forbáth pedig Prágában, Ostraván, a háborús években Londonban, majd ismét Prágában, élete utolsó évtizedében pedig Teplicén cseh környezetben), kettőjük közül a stószai „remete” maradt elevenebb kapcsolatban az élő és beszélt magyar nyelvvel, míg

a teplicei „remetének” erre családi, munkahelyi és egyéb körülményei közt kevesebb lehetősége adódott.³

A következőkben kettőjük kapcsolatát vizsgálom egymással folytatott levelezésük tükrében. Eközben életrajzuk és barátságuk ismeretlen vagy kevésbé ismert tényein, adatain, összefüggésein kívül természetesen fény vetül az adott kor magyar (magyarországi, illetve csehszlovákiai magyar) irodalmának, továbbá az „anyaországi” íróknak, irodalomnak a határon túli írókhoz, irodalomhoz való viszonyulásának, valamint irodalom és politika kölcsönviszonyának alakulására is a tárgyalt évtizedekben. Azaz olyan kérdések és mozzanatok felelevenítésére is sor kerül, amelyek a 20. század magyar és közép-európai irodalom-, társadalom- és politikatörténetét közelebbről megvilágító adatokkal és adalékokkal, összefüggésekkel is szolgálhatnak.

Forbáth Imre Fábry Zoltánhoz írt leveleit a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet, illetve a stószai író itt található (kéz)irat- és levélhagyatéka őrzi. Ez, ha jól számoltam, Forbáth összesen 88 levelét, valamint levelező- és képeslapját tartalmazza, mely számos korabeli fotót is rejt kettőjükről, látogatóikról, lakókörnyezetükről, családjukról. Fábry Zoltán levelezésének számottevő darabjai – köztük Forbáth Imre hozzá írt levelei – újabban digitalizált formában is hozzáférhetők az Intézet honlapján (https://adatbank.sk/digitalistar-kategoriak/fabry-zoltan-levelezese/?site_section=onlinebook&searchcategory=fabry-zoltan-levelezese). Érdekesség viszont, hogy Forbáth hagyatékában nem egy, Fábryhoz írt levelének a másolati vagy eredeti fogalmazványának minősíthető, esetleg piszkozati példánya is megtalálható, köztük olyané is, mely a Fábry-hagyatékból hiányzik (mint az 1957. november 25-én írt levelé⁴).

Fábry Zoltán Forbáth Imrének címzett levelei pedig a költő hagyatékában a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (a továbbiakban: MTAK) lelhetők fel Budapesten Ms 5381/33–107. jelzet alatt, összesen 74 darab.

Tudni kell még, hogy 1945 előttről csupán Forbáth Imre három, Fábryhoz címzett levelét ismerjük levelezéséből, a Forbáth-hagyatékban megőrződött legelső Fábry-level pedig csupán 1956. március 2-i keletű (a költő 1956. február 27-i megkeresésére írta válaszul), vagyis a korábbiak, azaz az 1945, illetve 1938/1939 előttiék (egyelőre?) ismeretlenek (elvesztek?). Mivel azonban Forbáth említett három levele egyfelől, a Fábry-hagyaték mellett, a stószai író levelezéséből összeállított és Csanda Sándor kommentárjaival ellátott válogatásban is olvasható,⁵ másfelől

³ Megemlítendő ezzel kapcsolatban Tözsér Árpád észrevétele, aki Forbáth költőkénti elhallgatásának okát is ebben az élő magyar nyelvtől, a saussure-i „paroletól” való „elszakadásában” látta. Tözsér Árpád: „Nyelvtáj” és irodalom. *Fiatal íróbarátainkhoz Dunaszerdahelyre*. In uő: *Csuang-Ce és a pillangó. Publicisztikai írások és interjúk 1967–1997*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 1998, 64–66. p.

⁴ MTAK, Ms 5381/340.

⁵ Lásd: *Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946*. Válogatta: Csanda Sándor és Varga Béla. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1978, 441–447. p.

önmagukban amúgy sem segítik, hogy kettőjük ez időbeni kapcsolatáról részletesebb képet alkothassunk, ismertetésüktől itt most el is tekinthetnek. Azaz a következőkben csupán barátságuk utolsó évtizedét tekintem át részletesebben, annál is inkább, mivel levélváltásaik ez időben – egészen költőnk 1967. május 16-i haláláig – már (újból?) rendszereseknek mondhatók (Fábry 1967. február 28-án írta utolsó levelét Forbáthnak), s azok néhány kivétellel rendelkezésünkre is állnak.

Az első adat,

mely Forbáth Imrének a második világháború utáni csehszlovákiai magyar irodalombeli jelenlétét Szőke József négykötetes bibliográfiájában jegyzi,⁶ épp *Fábry Zoltán* című, 1930-as évekbeli versének újraközlése volt a pozsonyi *Hét* 1957. augusztus 11-i számában, mellyel a lap – Turczel Lajos írása mellett – a stószai író t köszöntötte hatvanadik születésnapján. (Ezt megelőzően azonban, amint maga Forbáth is említi egyik, Csanda Sándornak írt levelében, már korábban is szerepelt az irodalomtörténész 1955-ös magyar irodalmi olvasókönyvében.⁷) A hivatkozott vers egyúttal arra a szoros eszme- és munkatársi, illetve baráti kapcsolatra is utal, mely – bár a kezdetét nem ismerjük – a két író életének első pályaszakaszában, az 1920-as évek második felében alakul(hat) ki köztük, és – ha útjuk a második világháború éveiben s közvetlenül azt követően más-más irányba is vezetett – életük végéig összekötötte őket. Forbáth versének *Hét*-beli újraközlése idején azonban már – 1956. február 27-étől – újból sűrűn leveleztek egymással. Fábry ötvenkilenc éves volt ekkor, Forbáth ötvennyolc. A stószai író ez időben már központi szerepet töltött be a második világháború és a jogfosztottság éveitől újból kiépülő csehszlovákiai magyar irodalomban, és Magyarországon is egyre nagyobb súlyt kezdett jelenteni a neve. Ezzel szemben a csehországi Teplicén fürdőorvosi szolgálatot teljesítő Forbáth csupán ekkor kezdi – Csanda Sándor megkeresésére – (újból) fölvenni a kapcsolatot a csehszlovákiai magyar irodalommal.⁸ Mivel pedig az irodalomtörténésztől – a levélben: Csanda elvtárstól – úgy értesült, hogy Fábry „lírai antológiát készül” kiadni, örömmel szerepelne benne, hiszen – így Forbáth – mint már „egy régi spanyol” is megmondta: „a hírnév édes, bár múló, mint a cseresnye [sic!]”. Csupán az a baj, írta, hogy ami-

⁶ Szőke József: *A csehszlovákiai magyar irodalom válogatott bibliográfiája I. 1945–1960*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1982, 217. p.

⁷ Lásd: Forbáth Imre: *Bábel tornyában líftboy. Verseik, aforizmák, esszék, tanulmányok, levelek*. Válogatta és szerkesztette: Tóth László. Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Dunaszerdahely, 2017, 163. p. – Ugyanekkor jellemző – s a korviszonyokra nemkülönben –, hogy Forbáth a két világháború közti „haladó szellemű” szlovákiai magyar írók munkáiban tallózó, 1945 utáni első hagyományfeltáró antológia, a Szűcs Béla szerkesztette 1954-es *Megalkuvás nélkül* huszonkét (!) szerzője közül még kimaradt.

⁸ Ennek történetét lásd: Csanda Sándor: *Emlékek Forbáth Imréről*. Irodalmi Szemle, 1967. június, 6. sz., 484–186. p.

kor megelőzően Mártonvölgyi László írni akart róla az Új Szóban, Egri Viktor azzal utasította el, hogy „Forbáth indexen van”. Ami persze, a költő állítása szerint nem felelt meg a valóságnak, mert bár való igaz, hogy sógorát egy politikai perben tíz évre elítélték és bebörtönözték, őt nem marasztalták el semmiben, és továbbra is sorra tartja előadásait, írja cikkeit (cseh lapokba) és „felelős orvosi állása” van, azaz „valami Túlbugzóék túllőttek a célon”. Ez azonban egy cseppet sem nyugtalanítja, hiszen „a napi politika hullámverései múlok s pld. a költészet túléli az ilyesfajta beavatkozásokat”, csupán Fábryt szerette volna figyelmeztetni, nehogy „kellemetlenségei” származzanak abból, ha őt is besorolná az antológiába. Igaz, verset sem ír már rég, „csak elméleti dolgokat”, azokat is inkább csak a „hagyatéka” számára (*Teplíce, 1956. február 27.*).⁹ Fábry nem késlekedett a válaszzal, és március 2-i levelében színlelt sértődöttséggel utasította vissza az utalást, miszerint antológiáját Forbáth nélkül képzelte volna el;¹⁰ Csanda Sándornak itt csupán annyi szerepe volt, hogy ő hívta fel a figyelmét a költő 1942-ben Londonban megjelent, s utolsó verseit (is) tartalmazó versesfüzetére, a *Panasz és reményre*, melyet ő korábban nem ismert. Azzal pedig Forbáth a legkevésbé se törődjön, hogy ki mit mond róla, hiszen „a Te verseid megmaradnak, de hogy az Egri Győzötől¹¹ mi fog megmaradni!” Ezért jobb, ha Forbáth – Fábryra hivatkozva – kéziratot küld a Fáklyának („legjobb verssel kezdeni”), ahol azt örömmel fogják közölni.

Fábry következő, április 11-i jelentkezésének egyik-másik utalása szerint fenti levelére természetesen Forbáth is válaszolt, melyben stószai barátja egészségi állapota felől érdeklődött, ez azonban valahol elkallódott. Fábry, írta ebben Teplícére, 1952-től minden évben hosszabb időt töltött különböző kórházakban és szanatóriumokban, amiben az a legrosszabb, hogy betegségei a munkakedvét és munkabírását is erősen befolyásolták, még ha „régii munkakedve” vissza-

⁹ Forbáth itt hivatkozott levelei, mint fentebb utaltam rá, keltezésük szerint visszakereshetők a Fórum Intézet honlapján, ezért írásomban ily formában közlöm azok megírásának időpontját.

¹⁰ E levélváltásuk szerint Fábry ez időben egy, két világháború közti csehszlovákiai magyar költői antológia összeállítását tervezte, amire – ismereteim szerint – a Fábry-irodalom ez ideig nem fordított különösebb figyelmet, így elképzelését mint kevésbé ismert irodalomtörténeti adalékot is elkönyvelhetjük. Akkor is, ha Fábry antológiatervéről Egri Viktor *Stószon jártam* című riportjában is szó esik, mely szerint az *Emberi hang* címmel huszonhat költő – Alexander Teréz, Benjámín Ferenc, Bólva Lajos, Darvas János, Erdőházy Hugó, Forbáth Imre, Földes Sándor, Győry Dezső, Jarnó József, Juhász Árpád, Kovács Endre, Komlós Aladár, Márai Sándor, Merényi Gyula, Mécs László, Mihályi Ödön, Morvai Gyula, Palotai Boris, Prerau Margit, Reinigner József, Sáfáry László, Sebesi Ernő, Szabó Béla, Szenes Erzsé, Vozári Dezső és Wimberger Anna – verseit tartalmazta volna. Lásd: Egri Viktor: *Stószon jártam*. Új Szó, 1956. szeptember 8., 5. p. – Maga Fábry pedig a *Vigyázatok a nappalokra!* című Mécs László-tanulmányában említi, hogy 1954-ben megbízást kapott „az első virágzás lírai antológiájának összeállítására”, ám terve – az adott helyen nem részletezett okból – „sajnos, nem valósult meg”. In Fábry Zoltán: *Stószai délelőttök*. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1968, 232–233. p.

¹¹ Azaz Egri Viktortól.

vissza is tért egy-két napra. Barátját azonban arra biztatta, ne törődjön a megaláztatásokkal és mellőztetésekkel, ehelyett írjon, s mint hozzátette: magyarul.¹² Hiszen évekig „piszkálták” és fúrták őt is, 1950–1951-ben Egri Viktor az Új Szóból például négy cikkéből hármat visszadobott, és mint „levitézett nagyságról” beszéltek róla.¹³ S az is előfordult, hogy egyik Fáklya-beli cikkéből első említésekor „a Nagy Fiúk” Forbáth Imre nevét kihúzták (utána azonban, figyelmetlenségéből, egy helyütt mégis benne maradt).¹⁴ Forbáth említett levelében felvethette Fábrynak, hogy szívesen megjelentetné válogatott verseit, aki arról rögtön tájékoztatta Tóth Tibort, a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó magyar szerkesztőjét.¹⁵ Majd gyakoribb levélírással biztatta Forbáthot, mivel „egy levél mindig jó levezetőnek elégedetlenség, depresszió esetén”, ő pedig, ha röviden is, mindig igyekszik majd válaszolni neki „lelket és kedvet öntve” bele... És még indulatosan ezt kis hozzátette: „...azt a kutyafáját!”¹⁶

A teplicei fürdőorvos-költő dühösen olvasta

Fábry felsorolását betegségeiről, hiszen orvosként is, páciensként is egyaránt ismeri azok „igazi, végső okát”, és jól tudja, hogy „Tüdő, szív, máj akkor kapitulálnak... ha előbb pimaszságok emésztették a lelket”. És teljességgel egyetért Fábry Csokonairól közölt „megrázó” írásával, úgy véelve, hogy „A magyar írórsors, mely vele kezdődött [...] nem ért véget József Attilánál”. Majd hozzátette: „Hol van az utópikus szanatórium, hol gombnyomásra, mondjuk, rózsák potyognak s a fő orvosságok lennének: jóvátett igazságtalanságok, helyreállított emberi méltóság, igazság, mely az, humanizmus, mely olyan” (*Teplíce, 1956. április 25.*).

Közben, mint az ugyancsak e leveléből tudható, Forbáth Prágában járt, ahol forr minden, „mindenki disputál”, és „Nem akarják békésen megemészteni a menüt, amit ügyetlen szakácsok főztek s félnyersen szervíroztak”.¹⁷ És Fábry javas-

¹² MTA, Ms 5381/35. – Forbáth ugyanis, Londonból való hazatérte után megpróbált bekapcsolódni a cseh irodalmi és kulturális-szellemi életbe: cseh nyelvű cikkeket, tanulmányokat és aforizmákat írt és publikált, előadásokat tartott, filmnovellákkal és -forgatókönyvvel próbálkozott (sőt egy ízben filmszerepet is vállalt Karel Stehlík máig nevezetes, legelső Szejk-feldolgozásában), Csiky Gergelyt fordított csehre stb. – Később azonban, egy 1949-es adat alapján, Magyarországra is szívesen átköltözött volna, amikor is Varga Rózsa szerint az esztendő elején, a magyar fővárosban járva, többek között Révai Józseffel is szeretett volna találkozni ez ügyben, aminek megszervezéséhez Illyés Gyulától kért segítséget. Varga Rózsa: *Illyés Gyula és Forbáth Imre levelezése*. ItK, 1992. 2. sz., 252. p.

¹³ MTA, Ms 5381/34.

¹⁴ Feltehetően Fábry Zoltán Egy csödtömeg kultúráktái című írásáról van szó. Lásd: *Fáklya*, 1953. 10–11. sz., 588–597. p.

¹⁵ MTA, Ms 5381/35.

¹⁶ MTA, Ms 5381/34.

¹⁷ Tudvalevően ekkor már lezajlott a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. februári – a közép-európai vazallusországok politikai, köz- és szellemi életére is erjesztő hatással levő – XX. kongresszusa, melyen a párt főitkára élesen elítélte a sztálini politikát és személyi kultuszt. S történelmi távlatból nézve Csehországban (ill. Csehszlovákiában) ha lassan is, lényegében ekkor indultak el azok a folyamatok, melyek az 1960-as évek változásaihoz, illetve végső soron 1968 csehszlovák kísérletéhez vezettek.

latára Tóth Tibor is írt a költőnek, aki a felajánlott lehetőségek közül válogatott versei kiadása mellett döntött, mert az, hogy a versírást újrakezdje, s „magyarul”, „Egyelőre lehetetlen, nem megy”. Miként az is lehetetlen, hogy – Csanda Sándor felvetésére – Szlovákiába költözzön (ahol szintén szükség van orvosokra), ahol a szlovákiai magyar irodalmi életben is közvetlenül részt vehetett volna.¹⁸ „Ez aranyos, de nem reális”, írta erről Forbáth Fábrynak, mert „Ilyen nagy akciótól akkor is megijedne”, ha a szükség rá is kényszerítené. Ráadásul ő egyébként sem „könynyű eset”, és „mint már perfektül elföldelt hulla”, fölösleges nehézségeket okozna „exhumálóinak”, ezért jobb, ha inkább nem „akadékoskodik” (*Teplíce, 1956. április 25.*). S mintha csak őt igazolná, ezután mind a kiadó (Tóth Tibor), mind Bojsza Imre, a Fáklya főszerkesztője hónapokig válaszra se méltatták. Ráadásul mint Csanda Sándortól megtudta, az a hír terjedt el róla, hogy „Forbáthnak nincs kedve a magyar kultúrához” (*Karlovy Vary, 1956. október 7.*).

Ekkor határozta el, hogy a helyzet tisztázása végett levelet ír Tóth Tibornak, melynek másolatát – kíváncsian a véleményére – Fábrynak is megküldte (*Karlovy Vary, 1956. október 14.*). Úgy gondolja, írta Tóthnak, hogy „visszatértetek a hozzám való óvatosság és félbizalom álláspontjához”, jóllehet nem igaz, hogy ne volna kedve a magyar kultúrához, csupán mostani tapasztalatai is arra intik, hogy túl korai lenne elhagynia biztos orvosi állását, és „fejfel ugrani a szerkesztősködés mély vizeibe”. De tudva, „milyen nehéz utakat vágni a szlovenszkói magyar kultúra bozótjaiban”, több bizalmat kíván magának, és „kevesebb óvatoskodást” vele szemben. És ismételen kiadásra ajánlott Tóth Tibornak egy, addigi négy kötetéből és húsz-harminc „kiadatlan” verséből összeállított válogatást, melyhez szerinte Illyés Gyula is írna előszót, akivel „gyér levelezésben” áll.¹⁹

Időközben Fábry két új könyvét, *A gondolat igazát* és *A béke igazát* is elküldte Forbáthnak. A kérdésre azonban, fogynak-e a könyvei, Fábry kifakadt: ő bizony nem könyvvigéc, illetve nem Egri Viktor, aki „a boltokat járja és az összes egyleteket, könyvtárakat, hogy mindenüvé eljussanak könyvei”. Majd „a nagy Egri” vele készült, frázisokat puffogató, képmutató stószri riportját becsmérelte, aki, mint Fábry tudomására jutott, a következő „csatakiáltással” indult hozzá:

¹⁸ Egyik, Illyés Gyulának írt levele szerint egy „irodalmi hetilapot” szerkeszteni hívták, amely valószínűleg a megszűnésre ítélt Fáklya helyébe tervezett Hét lehetett. Varga Rózsa: *Illyés Gyula és Fábry Zoltán levelezése*, i. m., 252. p.

¹⁹ Illyés azonban 1956. április 21-i levelében gyakorlatilag, bár finoman, visszautasította Forbáth kérését: „Örülök verseid megjelenésének. De szükséges az, hogy én – vagy bárki más – előszóval tolakodjék elébük? Ha bármiben segítené, persze, hogy örömmel megteszem. De ahhoz meg a verseket kellene látnom.” In Varga Rózsa: *Illyés Gyula és Forbáth Imre levelezése*, i. m., 253. p. – Ugyanekkor Illyés válasz nélkül hagyta Forbáth levelének ama kitételét, hogy segítsen neki „náluk” „kiadót biztosítani” a könyvei számára, ami arra utal, hogy költőnk nem bánta volna, ha válogatott versei Budapesten, és nem pedig Pozsonyban jelentek volna meg. Uo., 252. p.

„...megyek Stószra, nagy embert csinálni Fábryból!”

Amihez a stószai író lakonikusan hozzátette: „Ő! Hát így is nézek ki.” Ráadásul, írta, mit gondol Forbáth, ki lesz a főszerkesztője a megszűnő Fáklya helyébe lépő Hétnnek? „No ki?” – tette hozzá a nyomaték kedvéért, s a válasza: „Nagy államdíjasunk: Egri Viktor. És ezzel körforgásban visszatért minden, ahonnan kiindult.”²⁰

Forbáth következő levelét három nappal később, 1956. október 19-én írta Karlov Varyból, amikor is barátja fenti sorait még aligha ismerhette. Erre utalt, hogy Egri Viktor várható főszerkesztői kinevezéséről Csanda Sándortól értesült, mire rögtön le is szögezte Fábrynak, hogy ő abba a lapba bizony nem kíván írni (*Karlov Vary, 1956. október 19.*).²¹ Idézett levelében a költő egyebek mellett nyugtázza *A béke igaza* megérkezését, melyet Fábry „embertföltő és embervédő humanizmus” addigi „legjelentősebb alkotásának” tart, remélve, az hozzájárul ahhoz, hogy „szocializmusunk igazán az legyen, demokratikusabb és igazságszeretőbb”. Forbáth megjegyzése a magyarországi – köztük az Írószövetségen belüli – történések és kialakulóban levő forradalmi helyzet fényében is olvasható, ami arra enged következtetni, hogy költőnk, amennyire tudta, figyelemmel és bizakodva követte az ottani eseményeket. Ami több – helyenként ellentmondásos – levélbeli utalás alapján akkor is valószínűsíthető, ha egymáshoz írt leveleik hiányosak is e tekintetben, illetve ha nem is foglalnak nyíltan állást a történésekkel kapcsolatban. Igaz, mindketten távol lévén tőlük, ez ismereteik is eléggé foghíjasak voltak, és egymástól kértek/vártak tájékoztatást rájuk vonatkozóan. Így Forbáth is azt panaszolta, hogy nem tud semmi közelebbit arról, mi történik a magyarországi irodalmi berkekben, kivéve „a Magyar Nemzet egy rövid, de jelentős cikkét”, melyben „közlik az új választmány névsorát”. S már Illyés Gyulánál is érdeklődött „írószövetségük dolgai” felől, kérve – pontosabban, levele szóhasználatával: „felszólítva” őt –, hogy „győztes csatájuk után segítsenek egy keveset” rajtuk is (*Teplíce, 1956. október 19.*).²² Bár nem tartja elképzelhetetlennek, hogy Illyés ezúttal is válasz nélkül hagyja majd a levelét, mint megelőzően, amikor a feleségével mentette ki őt, hogy „súlyosan beteg s egyelőre nem intézhet semmit”. Amit Forbáth alapján megértéssel fogadott ugyan, de azért lakonikusan hozzátette: „Lehetséges ez is, nem tudom, az olimpusziakkal van egy-két rossz tapasztalatom” (*Karlové Vary, 1956. októ-*

²⁰ MTA, Ms 5381/33.

²¹ Bár az 1959 márciusáig Egri Viktor főszerkesztette hetilap első évfolyamaiban is találkozunk, igaz, szórványosan új Forbáth-írásokat is.

²² Később, már november 4-e után, Forbáth egy december 17-én írt levelében is említi a magyarországi helyzetet, annak kapcsán, hogy lakóhelyén „Szűkebb pártkörben” tartott róla egy előadást, hozzátéve – a kései olvasó számára legalább kétféle értelmezést hagyva –, hogy „bizony nem sine ira et studio, hiszen minden szavamból kiérezhető, hogy szenvedélyesen hiszek és bizok a magyar dolgozók jövőt-építő erejében”. Levele utolsó előtti mondata pedig – „Nem írhatván azt, amit szeretnék...” – arra (is) utalhat, hogy a forradalom elleni szovjet katonai beavatkozásról más volt a véleménye, mint amit szabadon hangoztathatott volna.

ber 19.).²³ Fábry viszont Forbáthot faggatta, ismeri-e „a magyarországi irodalmi forradalmat”, és arra kérte, tájékoztassa, a cseh és szlovák irodalmi lapokban van-e nyoma a magyarországi eseményeknek, mivel ő csak a magyar és a német forrásokat ismeri, a hazaiakat azonban nem. Az Új Szó pedig nem ír semmit, „itt állóvíz van, változatlanság”, ahova még a XX. szovjet pártkongresszus híre sem „futott be”. Majd végül pedig arról is beszámolt Forbáthnak, hogy felkérték, írjon előszót Győry Dezső Budapesten tervezett válogatott verseskötetéhez, „akit eddig mint poétát nem akceptáltak odaát”.²⁴

Fábry következő, 1956. október 20-i levelében fájalta továbbá, milyen kár, hogy Forbáth nem olvashatja „az odaáti sajtót”, mert anélkül „az ember sokszor nem is hiszi, hogy ez lehetséges és nem tudja, hogy hová meddig fejlődhet így a dolog”. „Mintha egy idegen földrész lenne, és nálunk – kommentálta a csehszlovákiai magyar sajtónak a budapesti eseményekkel kapcsolatos magatartását – minden megy a régi kerékvágásban”, ezért különösképpen érdekelné, hogy a cseh lapokban – elsősorban az irodalmi folyóiratokban – van-e „valami változásnak nyoma”, illetve van-e „ott XX. kongresszus”. Viszont örült annak, hogy barátja a *Mikor a néma beszélni kezd* címet kívánja adni válogatott verseskötetének, mert szerinte valóban az az egyik legjobb verse, amellyel ő is számol készülő antológiájába. Sajnálja azonban, hogy Forbáth „másik legszebb versét”, melyet őhöz írt – s amelyet „mások is annak tartanak” – személyes érintettség miatt, „mint az antológia szerkesztője”, nem válogathatja be a kötetbe, amit – azaz az ő „kényszerű mulasztását” – válogatásában kell majd barátjának „pótolnia”. Hiszen „Gyönyörű vers és nem azért, mert rólam szól”.²⁵

Fábry iménti, 1956. október 20-i levelét hagyatékukban Forbáthnak egy december 17-i, valamint egy 1957. február 6-i levele követi, miközben a stósz író legközelebbi jelentkezése viszont már csak március 20-i keletű. Közülük különösen Forbáth február 6-i levele tarthat számot érdeklődésünkre, melyben idézi Fábry egyik – nála is járt – látogatójának beszámolóját barátja állapotáról, aki egy „sápadt, sovány, betegen fekvő, elhagyatott úriembernek” írta le őt „óriási könyvhalmazok között sorvadozva”, arról azonban az illetőnek nem volt tudomása, hogy gondoskodik-e róla valaki. Pedig Forbáthot ez is nagyon érdekelné, mivel – írta – kitöri a frász, ha ilyeneket hall. Mellesleg ő is beteg, noha elhagyatottságról

²³ Fábry 1957. március 20-án Forbáthnak írt levelében nyíltabb és egyenesebb, s bevallotta: „a pesti tragédia betege”, és nem tudja a dolgot „dogmatikus” magyarázatokkal elintézni, mert „Itt mélyek az okok, és csak az okozatot reflektorozzák”. Majd így folytatta: „Fáj nagyon az egész, és nincs többé hitem”, hozzátéve: „Az erkölcsi hitelről van szó: és ez ma sehol sincs. Márpedig mi – mondjuk az írók – ezt jelentjük és ezt keressük – és ahol ezt nem találjuk többé – ott ürre döbbenünk, légüres térre és így a holnap katasztrófájára.” MTAK, Ms 5381/37. – Forbáth április 12-én Prágából küldött levelezőlapján a „Jobb meg nem születni, mint élni” arab közmondás szentenciájával válaszolt barátja keserű, kilátástalanságában írt levelére s a „magyar melodramára”.

²⁴ Stósz, 1956. október 16. MTAK, Ms 5381/33.

²⁵ MTAK, Ms 5381/36. – Forbáth *Fábry Zoltán* című verséről van szó.

„nem panaszkodhat”, hiszen „olyan hemzsegő és zajos” az otthona, „mint volt a madárház a berlini ZOO-ban”, ezenkívül a „betegek bataillonjai” is népes társaságot biztosítanak és „szörnyű sok” munkát adnak számára mindennap. Ráadásul „valami irodalmi aspiráns” is járt nála Pestről, aki „Illyés Gyula múltját nyomozza”, és a levelei felől érdeklődött, akinek azokat oda is adta, a „kőkorszakból” valókat is, amikor Illyés „még az öt legnagyobb magyar költő közé” sorolta őt (*Teplice, 1956. december 17.*). Forbáth levelére Fábry csupán három hónappal később, 1957. március 20-án válaszolt, megvallva, milyen jót nevetett orvos barátja páciensének róla adott „jelentésén”, elismerve, hogy a „sablonosan bútorozott szobákhoz szokott szemnek” valóban furcsa lehetett a „mindenfelé heverő könyv” látványa „(mert már nincs helye polcnak)”:

„Hatezer könyv között élni

– magyarázta –, hatezer könyvvel, ez zavaró jelenség persze. És egy régi, 100 éves, öreg, bolthajtásos ház két szobája: az egyik: százéves freskómennyezettel.” Ráadásul „Az ágyban fekvő beteg, [s] a délutáni alkonyi sötétség sem járulhatott hozzá egy optimistajelentéstételhez”. Ennek ellenére – nyugtatta barátját – „van, vannak, kik kiszolgáljanak és rendben tartsanak”. S persze törődik az egészségével is, kivizsgáláson is volt a kassai katonai kórházban, és nagy adag gyógyszert is szed, amitől azonban „ernyed” és „kábul”, és sokat fekszik.²⁶

Forbáth közben 1958 nyarán – „25 év után” – Nyitrán járt, ahol – számolt be róla egy képeslapon Fábrynak – „baráti körben jó szlivovicánál kire gondoltunk, kiről beszéltünk legtöbbet – hát kiről? Rólad, öreg fiú – szeretünk!”, s még, a szembeállítást valószínűleg viccesnek szánva megjegyezte, hogy olvasta a Hét Fábryt köszöntő versét, illetve írását, melyek közül a verset erősnek találta (ez Forbáth *Fábry Zoltán* című opusa volt), a cikket – Turczel Lajosét – viszont gyengének (*Nitra, 1957. augusztus 29.*). Majd két héttel később, szeptember 14-én újból visszatért e nyitrai útjára, amikor is „meghatva örült” régi barátainak-ismerőseinek, „kik jöttek, megöregedve s az élettől jócskán megrugdalva, üdvözölni a költőt, ki szintén már inkább csak emlékezés, mint élő valóság”. És felújította barátságát az irodalomszervező és helytörténész ügyvéddel, Mártonvölgyi Lászlóval, „aki még mindig az irodalom szerelmese, amit a gomblyukába tűzött örökös virág... szimbolizál”. Végül Pozsonyban – azaz: „Bratislavában” – is eltöltött egy napot,

²⁶ MTAk, Ms 5381/37. – De június 18-i rövid levelében is arról tájékoztatta Forbáthot, hogy újból heteket töltött kórházban, aminek következtében ismét nagyon gyenge, és dolgozni sem tud, most is csupán életjelként küldi Teplícére ezeket a sorokat. MTAk, Ms 5381/38. – Fábry július 6-án újabb levelet írt Forbáthnak, melyből viszont arra következtethetünk, hogy ő is írt neki. Ebben Forbáth talán „élet- és munkaritmusuk” ésszerű megtartására biztathatta barátját, mire az keserűen megjegyezte: „Nos: én alig-alig dolgozgatok, se fekete, se bor, se nő és mégis egyre romlunk”, pedig az *Ady igazát* még szeretné „tető alá hozni”, de négy hónap alatt csupán két „kötelező cikket” volt csak képes megírni az Új Szónak. MTAk, Ms 5381/39.

ahol ismét felajánlották neki, nevezetesen a festő-politikus Lőrincz Gyula, a Cse-madok kulturális szervezet országos elnöke, hogy költözzön oda, igaz, már nem folyóirat-szerkesztőnek, hanem a magyar kiadó vezetőjének. Amit ő csak az esetben tudna elfogadni, ha lakást is biztosítanának neki, ami viszont „olyan irreális kívánság, hogy már ezen kell dugába dőljön [sic!] az egész koncepció”. És miután újból ajánlatot kapott versei kiadására, hazaérve „néhány nap alatt” el is készített egy 113 opusból álló válogatást, és most kíváncsian várja, „Mi lesz ebből”, és „Nem fogják-e mondani, amit jó Kazinczyknak Csokonairól, hogy: ...»sok darabjain kiteszett, hogy nem mind forgott szép társaságban«.» Vagyis versei, mint megjegyezte: „szegények”, most ott várnak az „ítélőszékre”. Nem tagadva, hogy a „gyorsvonnati sebességgel közeledő Vég előtt” ő is szeretné még tető alá hozni, ami „annyi forró láz gyümölcs volt s talán kár lenne, ha elkallódna”. Miközben Illyés Gyulára is hivatkozik, aki „írni készült” róla, de „már aligha fogja, hiszen a budapesti Hárs-hegy szanatóriumában fekszik, nagyon betegen” (*Nitra, 1957. szeptember 14.*).²⁷

Fábry viszont, postafordultával, „örömmel vállalta” az előszót, „ha Illyés addig fel nem épül”, jóllehet betegségei miatt ő is már hosszabb ideje képtelen dolgozni („majdnem 5 hétig” feküdt, augusztusban még „a születésnap gratulációkat is ágyban kellett fogadnia”, amikor „a nagy rumlit” ugyan „az orvosok leállították”, de így is „tele volt” emberekkel). És nagy elmaradásai vannak a levélírást illetően is, „sokszor napok és hetek múlnak el anélkül”, hogy a kezébe venné a „plajbászt”. Forbáth Pozsonyba költözését viszont jó ötletnek tartaná, mert így „realizálódhatnának” a tervei.²⁸

Október 14-én Forbáth újabb panaszos levelet menesztett Stószra, ugyanis pozsonyi látogatása és az ottani ígéreték és biztatások óta – bár „azóta sok víz folyt le a Dunán, sőt az új planéta is már százszor kerengett körül [értsd: az 1957. október 4-én felbocsátott első szovjet műhold, a Szputnyik 1 – T. L.] – mintha egy láthatatlan kéz elvágta volna a fonalakat”, és újból mély csend veszi körül, senki nem válaszol a leveleire, sőt a négy hónappal korábbi írószövetségi tagfelvételi kérelmére sem kapott választ még. A legszívesebben versei kéziratát is visszavenné a kiadótól, ahol, úgy látszik, „nincs... jó kezekben”, pedig sürgetné őt „az öregség és betegség”, ami miatt szeretné a műveit „tető alá hozni” (*Teplíce, 1957. október 14.*). De november 1-jei levelében Fábry is szabadkozni volt kénytelen Forbáthnak, mivel betegsége és rengeteg munkája miatt ismét adósa maradt a válaszlevéllel. Ennek ellenére gyakran gondol rá, mint legutóbb is, amikor a kiadó szerkesztőbizottságának írt levelében többek közt a költő helyzetét is taglalta, és sürgette válogatott verseinek kiadását, bár rögtön hozzá is tette: „Mi eredménye, haszna, még nem tudom.” Egri Viktoron viszont igazán nincs mit csodálkoznia Forbáthnak,

²⁷ Vö. a 19. sz. jegyzettel! Illyés ui. 1956. április 21-i levelében elhárította Forbáth kérését, hogy előszót írjon a válogatott verseskötetéhez. S a Varga Rózsa által közzétett levelek közt sem találni olyat, mely szerint Illyés mégis biztatta volna őt annak megírásával.

²⁸ Stósz, 1957. szeptember 15. MTAK, Ms 5381/40.

mert amióta regényéről Fábry megírta „az igazat, azóta mindenki, akit én pártolok – ellensége”.²⁹ Ezenkívül Fábry még arról is tájékoztatta Forbáthot, hogy újabb levelet szeretne írni az Írószövetségnek annak tagfelvétele ügyében. Meg aztán, tette hozzá, új hír az is, hogy időközben nyugdíjas lett, és megkapta az „Érdemes művész” címet is, amihez ironikusan rögtön hozzátette: „Te jó Isten, én, aki útalok minden címet és kitüntetést! Eszik ezt, vagy isszák?!”³⁰ Elkészült továbbá új kötete, a *Hidak és árkok* összeállításával is, mely tulajdonképpen *A béke igaza* és *A gondolat igaza* „új folyama”, pontosabban az azokból „kompozíciós okokból” kimaradt, valamint az azóta készült írásainak a gyűjteménye. Köztük olyan „kényes dolgokkal” is, „melyeket annak idején le lehetett írni, de melyek ma a dogmatikusok ráncait szaporítják”. Azaz most már csak az *Ady igazával* maradt adósa önmagának, már csak az „kallódik, halódik”, melyhez mindössze „két defektmentes hónapra” lenne szüksége.³¹

Forbáth viszont november 29-i levelében arról számolt be Fábrynak, hogy jól lehet állandó időzavarral küszködik ő is, és nem szűnő testi-lelki bajok sújtják, melyeket még családi gondjai is megtetőznek, váratlanul sikerült megírnia egy tanulmányt Petőfiről. „Az igazság az – magyarázta Fábrynak –, hogy annyira meglepődtem, hogy még egyáltalán tudok magyarul és írni – eufóriába estem s úgy éreztem, máris röpködök a Parnasszusra” – amin aztán úgy felbuzdult, hogy írását Fábry kivül rögtön elküldte a Hétnek is. „Én: vadmarha”, korholta magát, de hiába bánta meg az egészet („Látom – televízió nélkül is – Egri ravasz mosolyát”, írta levelében), már nem volt visszaút (*Teplíce, 1957. november 29.*).³²

Forbáth levelére Fábry december 28-án – újabb több mint egy hónapos kórházi kezelés után, még mindig gyengélkedve, a kassai Simai család segítségére szorulva náluk lakva – válaszolt, és megígérte neki, hogy barátja Petőfi-tanulmányát elküldi a Korunknak is. Levelével együtt pedig frissen megjelent könyvét, a *Hidak*

²⁹ MTAK, Ms 5381/41. – Fábry ez időben Egri két regényéről, tervezett regénytrilógiája első két kötetéről, a *Márton elindulról* és a *Túrj üllőről* írt (Fábry Zoltán: *Márton elindul*. Fáklya 1954. 4. sz., 20–22. p.; Fábry Zoltán: *Utószó: 1956. Könyveink margójára. II. Túrj üllő*. Új Szó, 1957. június 13., 6–7. p.) – És mintha csak megerősítené Fábry Egrivel kapcsolatos szavait, Forbáth is arról számolt be barátjának, hogy Mártonvölgyi László *Forbáth újból ír* című, A Hétnek küldött cikkére Egri azt válaszolta, hogy azt szívesen közölné, „ha Forbáth tényleg írna valami újat – de vajon mit szólnának a becsapott olvasók?” (*Teplíce, 1957. november 14.*).

³⁰ Mire Forbáth, egy, a Fábry-hagyatékából hiányzó, 1957. november 25-én írt levelében, melynek első fogalmazású példánya megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában őrzött Forbáth-gyűjteményben, a következő szavakkal örvendezett barátja kitüntetésének: „Én nem vagyok a rendjelek, medáliák, nyugdíjak és titulusok olyan megvetője, mint Te és éppen ezért örömmel vettem a híradet és szívből gratulálok. Ha rajtam múlna, én bizony azonnal kineveznélek a literatúra herceg-kardinálisának is – nincs a világnak olyan nagy elismerése, amelyet meg nem érdemelnél, komoly harcosa az igazságnak, Fábry Zoltán...” MTAK, Ms 5381/340.

³¹ MTAK, Ms 5381/41. – Ezzel a könyvével azonban Fábry soha nem készült el, csupán Turczel Lajos összeállításában jelent meg 1977-ben ilyen címmel egy válogatás az író Adyról írt cikkeiből.

³² Lásd: Forbáth Imre: *Miért volt nagy költő Petőfi?* Hét, 1957. december 22., 20–22. p.

és *árkokat* is postára adta Forbátnak.³³ Aki ugyanezen a napon szintén írt Fábrynak („Hadd legyen még egy leveled tőlem ebben az évben”), ám természetesen még nem reagálhatott barátja felajánlására és könyvére. Ebben azt kérdezte, hogy a Hét tényleg közölte-e az írását, ahogy azt Egri megígérte neki, mert ő Teplicén nem tud hozzájutni a laphoz. Továbbá József Attilához is kért irodalmat (Németh Andor könyvét, a Szép Szó József Attila-emlékszámát), mert a versein kívül nincs tőle odahaza más anyaga. Hirtelen ugyanis „elemi erővel tört fel” benne két évtizede, a költő „tragikus halála hírére” írt, *Miért halt meg József Attila?* című, azóta elkallódott tanulmányának a témája, és úgy érzi, hogy most újból meg kell írnia azt (*Teplíce, 1957. december 28.*).

Forbáth az új esztendő első napjaiban

kapta meg Fábry új könyvét, a *Hidak és árkokat*, melyet 1958. január 13-i levelében köszönt meg neki. Csupán azt sajnálja, írta, hogy mivel Teplicén nem jut hozzá a szlovákiai magyar lapokhoz, barátja „gyönyörű” írásait csak nagy késéssel – könyvbéli megjelenésükkor – ismerheti meg. „A meglepetés öröme” viszont most kárpótolta mindenért. Ráadásul a kötet „lényegbe s lélekbemarkoló írásai” – melyek „talán még mélyebbek s haragtól szikrázóbbak, mint *A gondolat igazában* megjelentek” – segítségével lehetnek József Attila-tanulmányának megírásában is. S noha úgy érzi, hogy könyvében Fábry már „minden lényegest” megírt József Attiláról, amihez ő már semmit nem tud hozzátenni, a költőről tervezett írása mégis „rég tartozása”, és már húsz éve nyomja a lelkét. Sajnos azonban személyesen nem ismerhette a költőt, csak festő barátja, Nemes Endre „hozta-vitte” köztük az üzeneteket, és „egyszer egy hosszú levelet” is kapott tőle, melyben „megszapulta nem eléggé »konstruktív« verseit”.³⁴ Ezután Forbáth még Fábry Csokonai-, Vörösmarty- és Petőfi-írását emelte ki a *Hidak és árkokból*, amelyekre azért nem tér ki részletesebben, nehogy azt barátja „hízélgésnek” vegye. Fábry Győry- és Márai-értékelésével viszont nem ért egyet: „Győrit [sic!] – írta – nem tartottam nagy költőnek, lelkes, tehetséges, szimpatikus szkautként maradt emlékezetemben Dezső, akiből még egy Móricz, de Fábry sem tudnak modellálni nagy alkotót”. És elmarasztalta Márait is, aki kétségtelen „íróművészete” ellenére sem volt „jelentős írója se a magyarságnak, se az emberiségnek”. Majd így folytatta: „Kozmopolita és pszeudohumanista, mint annyi más szellemes csevegője korunknak. Szellemes, tehát másodrangú – ezt a mondást Goethétől citálok!” – hangzott költőnk nyilvánvaló világnézeti-ideológiai elfogultságtól terhes, egyoldalú és előítéletes véleménye Márairól, miközben természetesen nem „merné kétségbe vonni” Fábry jogát arra, hogy „arról és azt írja”, amit meggyőződése

³³ Kassa, 1957. december 28. MTAK, Ms 5381/42.

³⁴ Lásd ezzel kapcsolatban Lengyel András: *Az illegális KMP föloszlatása és József Attila*. Forrás, 2011. október, 10. sz., 57–63. p.

diktál. Egyébként is Fábry Győry- és Márai-tanulmányai „maradandó értékek”, ám nem azért, mert róluk írt s úgy, ahogy, hanem „mert Te írtad és sugározzák a Te izzó humanizmusodat”. Aminek a summája: „Győrök [sic!], Máraik vannak tucatjával, Fábry csak egy!” (*Teplíce, 1958. január 13.*). Nem mellékes egyébként, hogy a Forbáth által hivatkozott írásában Fábry éppen Márai *Halotti beszédéről* vall megrendülten, melyet – 1954-ben! – kivételes érzékkel és értékelismeréssel „a magyar irodalom egyik legszebb, legmegrázóbb és legpezzszimisztikusabb” versének, „Sikoltó és elfúló jajszónak”, az „elszakadtság elégiájának”, a „honvágy torokszorító könnyének”, a „hullás segítségvárásban kimerült letargiájának”, az „elhagyatottság, az elárvultság, a reménytelenség meztelenül didergő vádrealitásának” nevezett.³⁵ De nem tévedett (nagyot) Fábry *Hidak és árkok*-beli írásában Győry Dezső megítélésében sem, akinek ezúttal nem a költészetéről írt, hanem a *Viharvirág* című, 1848–1849-es regényéről, melyet a szabadságharc gömöri apoteózisaként emlegetett, amely azonban „nem korrespondeál a művészi megoldottsággal”, és nem találja el a „regényhangot”, továbbá „Nem atmoszférát teremt és közvetít, de epikus hangon atmoszférát mond”, fő hibája pedig „a szeretet, mellyel hozzátapadt hőséhez, anyagához”. Végül mégiscsak kiütközött Fábry Győry iránti elfogultsága, akinek *Viharvirágában* „a palóc nyelv és észjárás, a palóc jellem – Mikszáth óta – most először nyer irodalmi létjogosultságot”, a regény szerzőjét pedig egyenesen a „palóc Tamási Áronnak” nevezte.³⁶ Fábry azonnali, 1958. január 19-i válaszlevelében készséggel elismerte Forbáth „különvéleményének” létjogosultságát, amiért teljesen természetes az is, hogy Győry és Márai megítélésében eltérnek egymástól: „Nincs ennél természetesebb: a különvélemény egyént igazol. Én akkor haragudhatnék, ha Te elhallgatnád különvéleményedet” – nyugtatta meg Forbáthot, majd kifejtette, hogy számára mindkét esetben „funkción szerepük” volt a fontos, az, hogy „bizonyos fokon és időpontban tettek és jelentettek valamit”. Győrynél ezt a pontot a Csehország német megszállása után írt, *Emberi hang* című antifasiszta versében találta meg, mely „akkor nagy és szép dolog” volt. (A vers eredetileg *Magyar hegyibeszéd* címmel a pozsonyi *Esti Újság* 1939. évi karácsonyi számában jelent meg.) Ugyanekkor „Máraitól sem lehet eltagadni antifaszizmusát, antibarbarizmusát, mely mellett kitarzott végig”, melyekre ő az „akkori sötétségben” – „az én nagy csendemben”, magyarázta – nagyon érzékenyen reagált.

Fábry, még mindig ugyanebben a levelében kitért a korábbi dogmatikus József Attila-kép és -értelmezés ez időben zajló fokozatos, ám továbbra is félszeg magyarországi átértékelésének kérdésére is. Konkrétan arra, hogy a kor egyik nagyhangú vezérpolitikusa, az épp államminiszteri rangba emelt, a szociáldemokráci-

³⁵ Fábry Zoltán: *Emberek, könyvek, jegyzetek*. Fáklya, 1954. 6. sz., 16–20. p. Illetve uő: *Hidak és árkok*, i. m., 116–120. p.

³⁶ Fábry Zoltán: *Viharvirág. A szabadságharc gömöri regénye*. Fáklya, 1956. 4. sz., 32–34. p. Illetve uő: *Hidak és árkok*, i. m., 45–50. p.

ától indult Marosán György épp órá hivatkozva kijelentette, hogy a kommunista párt soha nem zárta ki a soraiból József Attilát. Mire Fábry felháborodottan magyarázta Forbáthnak: „Én nem szeretem, ha politikusok az irodalom pápáinak szerepében osztogatnak kalkülüsokat [értsd: osztályzatokat – T. L.]. Enyhén szólva – tévednek és tévesztenek. Szegény József Attila mit felelne erre. [sic!] Marosán egész beállítása úgy J. A.-ról, mint velem kapcsolatban téves. J. A.-t igenis kizárták. J. A. az én levelemben igenis átokkal különítette el magát Sarló és Kalapácséktól”, ő pedig soha nem írt olyat, amit neki tulajdonítanak.³⁷ És mintegy igazolást keresve, tovább fejtegette Forbáthnak: „Ha az ember a legszemélyesebb ügyével kapcsolatban tapasztal ilyen gikszereket, akkor hogy higgyen [sic!] más állításoknak és más esetekben?! Ezek nyomasztó és lehangoló tünetek: normák. Szívemnek semmi esetre sem tesznek jót.”³⁸

Fábry levelére Forbáth postai levelezőlapon válaszolt 1958. február 7-én, elismerve, hogy csak most értette meg barátja Győry- és Márai-értékelésének „motivációját”. Viszont most is időszükében van, hiszen napi gondjai csak nem akarnak enyhülni, és a feleségét is már harmadszor kellett kórházba vinnie, mivel a legutóbbi műtete után komplikációk léptek fel. „Félbolond vagyok [a] gondoktól, nemalvástól [sic!]” – írta Fábrynak, akinek levele „fényugár volt” számára a sötétségben, és úgy örült neki, „mint egy gyerek”. Majd arra kérte, miután a kiadóban továbbra sem mozdult versei kiadásának az ügye, nem tudná-e „a teknősbéka-tempót valahogy meggyorsítani”. Esetleg azzal, hogy megírja „régén ígért” előszavát, ami az adott helyzetben úgy hathatna, „mint egy vitamin-injekció” (*Teplíce, 1958. február 7.*).

Február 18-án mindketten levelet írtak egymásnak (igaz, Forbáth csak Pór Bertalan rajzának fotóját küldte el Stószra, melyet válogatott kötete címlapjára képzelt el³⁹). Fábry viszont Forbáth február 7-i levelezőlapjára válaszolt, s közli, hogy nincs jó híre barátja verseskötetéről. A kiadó 1958-as tervében ugyanis csak egyetlen verseskötet szerepel, Rác Olivéré, és úgy látszik, a Forbáth-válogatás átkerült a következő évre, de azért majd szól az érdekében. Egyébként is, írja, „a kiadóban nagy a felfordulás, átcsoportosítás, új főnök, Fendt [Pál] ment és helyébe [Ján] Poničan jött”. De ő maga sem áll jól az előszóval, mert október óta egyetlen „cikkecskét” sem tudott megírni, meg a betegség is újból ágynak döntötte. Mindössze egy hetet sikerült csupán „dolgoznia” (a szót maga Fábry tette idézőjelek közé), akkor is csak délelőttönként egy-két órát. Az előszót azonban mindenképpen megírja, bár ahhoz látnia kellene a verseket, főleg azokat, amelyeket még nem ismer.⁴⁰

³⁷ József Attila Fábryhoz írt, 1931. szeptember 3-i levelét lásd: *Fábry Zoltán válogatott levelezése 1916–1946*, i. m., 436–438. p. Fábry magyarázatát az esettel kapcsolatban lásd: *József Attila szlovenszkói emléke II*. Új Szó, 1949. Újév [január 1.], 10. p.

³⁸ MTAK, Ms 5381/47.

³⁹ A kötetre végül is nem az került.

⁴⁰ MTAK, Ms 5381/48.

Forbáth március 21-i postai levelezőlapjával válaszolt Fábrynak: Lőrincz Gyula néhány változtatást javasolt a kötetében, Ján Poničan, a Szlovák Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója pedig megígérte neki, hogy azt – Csanda Sándor szerkesztésében – az év folyamán mégis megjelentetik. Addig azonban „összekötésbe lépne” a magyarországi „partnerrel”, nem vállalnának-e közös kiadást, illetve „nem-e köteleznék magukat bizonyos példányszám átvételére” (*Teplíce, 1958. március 21.*). De röviddel ezután, április 3-án Forbáth újabb fejleményekről is beszámolt Fábrynak: Balogh Edgár és Erdélyi László Egon Erwin Kischről kértek tőle tanulmányt a kolozsvári Korunknak, s most azon dolgozik kevés szabad idejében (feleségén kívül ugyanis a kislánya is megbetegedett). És jelentkezett nála Csanda Sándor is, hogy már gépelik a kéziratát, és hamarosan elküldik Fábrynak is (*Teplíce, 1958. április 3.*).

Ez végül május 17-én történt meg. „De nincs köszönet benne” – panaszkodott Fábry Forbáthnak még aznap, mert „egy heti terminust” kapott az előszóra, ami „még arra sem elég, hogy az ember tisztességesen elolvassa az anyagot és jegyzeteljen”. Ráadásul „egy megfázás újra ágyának vetette”, magas lázának végül egy újabb szívroham lett a következménye. Ezért az előszót „legjobb esetben 3–4 hét alatt” tudná csak „leszállítani”. Azzal pedig ne jöjjön neki senki, hogy a nyomda május végén már el akarja kezdeni a szedést, mert a versekét elkezdhetik az előszó nélkül is, aminek, főleg ha megadja nekik annak pontos terjedelmét, később is nekiállhatnak. (Így történt ez *A béke igaza* esetében is.) Esetleg Forbáth is megírhatná a kiadónak, hogy „ne okoskodjanak”.⁴¹ Közben azonban újból rosszabbodott Fábry egészségi állapota, jóllehet továbbra is bízott benne, ha nem is a június 24-i „határnapra”, legfeljebb egy hét késéssel elkészülhet vele. Van azonban egy „bökkenő”, írta Forbáthnak, „magyar költő vagy”, de „magyar vonatkozás vagy semmi, vagy csak egy-egy nyom”. Ezért jó lenne tudnia, hogy s mint került Forbáth Somogyból Prágába: „Mint zsidó diák? – kérdezte tőle. – És Nyitra? Micsoda vonatkozásod van ezzel a tájjal?” Vagyis olyan „életadatokat” kért a költőtől, amelyek kapaszkodókat adhatnának neki az előszóhoz.⁴² Mire Forbáth postafordultával, június 18-án egy „telegram stílusban” írt életrajzot küldött Stószra (ami azonban szintén hiányzik a Fábry-hagyaték vonatkozó Forbáth-levele mellől). A lényeg, írta kísérelőlevelében: „Pestről annak idején futnom kellett, mert Horthyék halálrakerestek [sic!]. Így kerültem Prágába. Magyar voltam, az is maradtam, de az is tény, hogy Prágában lettem igazán azzá, ami vagyok.” Közben Budapestre is hívták régi barátai, akik közül Fejér István író, újságíró váratlanul meg is látogatta Teplícén. Vele szintén még Prágából ismerték egymást, majd Fejér is a Magyar Nap szerkesztője lett az időben, amikor Forbáth is ebben a morva-sziléziai bányavárosban élt és szoros kapcsolata volt a lappal. Fejér szerint a magyar

⁴¹ MTA, Ms 5381/50.

⁴² MTA, Ms 5381/51.

fővárosban szerzői estet is szeretnének szervezni a költőnek, de a verseit is szívesen közölnék a magyar irodalmi lapok. Ezután Forbáth ismét nehézségekkel teli életét panaszolta Fábrynak, „Mélységesen fáradt, letört”, noha kétségtelenül jó hír, hogy a Korunk közli Egon Erwin Kischről szóló tanulmányát,⁴³ a megjelenés előtt levő pozsonyi Irodalmi Szemle pedig az első számába kért tőle írást, ahova nyolc korábbi, közöletlen versét küldte el, mivel nincs energiája újat írnia.⁴⁴ Fábryt pedig, nem először, arra kérte, nehogy a kötetéhez készülõ elõszavában részrehajló legyen, hiszen az úgysem lehet „olyan szigorú”, hogy õ azt ne szeresse (*Teplíce*, 1958. június 18.).

(Folytatása a következõ számban)

⁴³ Lásd: Forbáth Imre: *Egon Erwin Kisch, a riporter, a mûvész, a jóbarát*. Korunk, 1958. június, 6. sz., 830–836. p.

⁴⁴ A lap nyitó számában végül költõnk következõ hat verse látott napvilágot *Forbáth Imre kiadatlan verseibõl* címmel (57–58. p.): *Néger jazz* (1930); *Hamis barátokhoz* (1930); *Ézsau hazatérése* (1931); *A holdsugár rejtelvei* (1932); *Esti dal* (1934); *Utcaséprõk dala* (1934).